

MILAN VASIĆ:

MARTALOSI U JUGOSLOVENSKIM ZEMLJAMA POD TURSKOM VLADIVINOM*

(*Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, djela knjiga XXIX., djeljenje istorijsko-filoloskih nauka, knjiga 17., Sarajevo 1967., 286 p.*)

Az oszmán birodalom a bizánci és a délszláv államoktól — azok lakosságával együtt — jelentős állam- és hadszervezeti hagyományt is átörökölt. Ezek között kell megemlítenünk az oszmán birodalomnak szolgáló keresztény katonai és félkatonai szervezeteket: martalócok, vojnikok, műszellemek stb., amelyek közül *Milan Vasić* könyvében a martalóc szervezetet közelebbről kívánja megvilágítani.

A Balkán-félszigeten és Kis-Ázsiában a XIII—XIV. században a bizánci állam, az ún. barbár törzsekből: vlah transzhumáló juhászok, török nomádok stb., határőr (akritai) településeket épített ki. Ezek a határőrszolgálatot vállalt vlah, román és török törzsek szolgálati földet, letelepülési jogot és adómentességet kaptak, s a bizánci császárok rendeletei (uram-mata basilica) szabályozták életüket.

Az oszmán birodalom 1365 óta állandó harcban állt a Magyarországhoz tartozó délszláv bánágokkal. E harcokban a martalóc név először mint egy török katonai alakulat neve tűnik fel a XV. század második felében. A martalóc nevet a szerző az „armatoloi—armatolos” görög szóból származtatja, melynek egyik jelentése: fegyveres rabló, tolvaj. De ugyanakkor megjegyzi, hogy egy másik értelmezés szerint „felderítőt, őrt” is jelenthet. A török hadseregen kívül a magyar és a velencei hadseregben is feltűnnek a délszláv könnyűlovas (martalóc és huszár) és könnyűgyalogos (hajdut vagy hajdu) csapatok. A könyv megemlíti, hogy 1507-ben a boszniai Jajce várának helyőrségéből 522 magyar huszárt és 264 martalócot jegyeztek le. A szerző szerint ez az egyharmados délszláv részvétel (a fenti helyőrséghez hasonlóan) a magyar—török végvári harcokban mind a két oldalon megvolt.

A martalóc szervezet a XV. század második felében tűnik fel, főleg az oszmán birodalom európai határainál, mint a török határvidék lovas vagy gyalogos őrsége. Fontos feladatuk az ellenséges magyar területeknek állandó betörésekkel való háborgatása és a hírszerzés volt.

1521 után a Duna—Száva vonaltól északra terjeszkedő török hatalom az újonnan elfoglalt városokba került helyőrségek között a martalóc csapatokat is felhasználta. Így a martalóc csapatok tevékenysége Észak-Szerbia és Bosznia vidékéről fokozatosan északra terjedt ki. A magyar hódoltsági területen — az osztrák területek közelsége miatt — a Dunántúlon voltak a legjelentősebb martalóc helyőrségek. A martalócok e városokban külön negyedekben családosan telepedtek le. Így a hódoltsági területen délről északra haladó délszláv népvándorlás indult meg. A martalóc szolgálat családon belül öröklődött (apa-fiú-unoka) és sokszor 15—20 évig tartott. Ez a martalóc zsoldos szolgálat a korábbi juhászok nomádok területi határőrszolgálatából vált ki. Először csak alkalmi különleges alakulatok különültek ki, amelyek azután tevékenységük során alakultak tovább. Különleges várszolgálat, állandó továbbvezénylés lett a sorsuk, miközben állandóan észak felé nyomultak előre. Zsoldot kaptak, amiről a fentmaradt zsoldjegyzékek is tanúskodnak. Ilyen zsoldjegyzéket a könyv is bemutat. Az 1516. évi szendrői (szmederová) martalóc zsoldjegyzékben pl. 384 keresztény szerb mellett csak 11 mohamedán volt.

Mindazonáltal meg kell különböztetnünk: az oszmán birodalom belső, nem határterületein működő martalóc alakulatokat, amelyek a területi közigazgatási hatóságok (nahije, kadiluk, szandzsák) szolgálatában álltak s ren-

* Martalócok a jugoszláv területeken a török uralom alatt.

dészeti feladatokat láttak el, ezért a martalóc akcse nevű illetményt, szabad telket és adómentességet kaptak, valamint a várakban szolgáló speciális csapatokat, pl.: lovas felderítők (akindzszik), dunai naszádosok stb., akik zsoldot kaptak. Az utóbbiak vezetői timár javadalom birtokot nyertek. A magasabb szervezeti egységük a „dzsemaat” volt. Vezetője, különböző elnevezésekkel: az aga, vojvoda, harámbasa, martalócbasa vagy szermije volt. Kisebb rangú tisztségek: a hadsegéd (kethüda), zászlótartó (alemdar) és a futár (csaus) voltak. A martalóc alakulatok kisebb egységei az „oda” vagy „belölük” — 9—10 fővel, ezek vezetője az odabasi vagy bölükbasi volt. A dzsemaatok létszáma a zsoldjegyzékek alapján nagy különbségeket árulnak el, pl.: 1541-ben Eszéken két dzsemaat volt, az egyik 371, a másik 148 fővel. A martalócok etnikai és vallási összetétele 1521 után a Szerémségben, Bácskában és az egész hódoltsági területen hasonló arányú volt: a 90 százalékban keresztény szerbek mellett kivételesen fordult elő egy-egy román vagy egyéb név, pl. az 1633. évi verseci zsoldjegyzékben szerepel Jankul, Avram, Jehudi stb. A magyarlakta területeken voltak magyar martalócok is, ezt a pesti, váci, pécsi stb. zsoldjegyzékek is bizonyítják. A pécsi várbán 1557-ben 107 martalócból 20 magyar volt. De ez egyedülálló példa, általában a hódoltsági martalóc helyőrségeket szerbiai és boszniai területekről töltötték fel. Ez az etnikai összetétel csak a magyar területekre volt jellemző, mert a martalócok Bulgáriában bolgárok, Görögországban görögök, Albániában albánok voltak. Ezekről a területekről kerültek a magyar hódoltságba s ugyanígy kerültek magyarok is délre. 1706-ban pl. egy ítéletlevél a moreai (Görögország) nahije területén Madzsar nevű martalócokat említ. A délszláv területeken a rablú (hajdú) mozgalom több csoportja amnesztia után martalóc szolgálatba került, erről tanúsokodik pl. a prilepi kádi 1707. július 1-i ítéletlevele. A szerző táblás ábrázolásban mutatja be a magyar hódoltsági területen szolgáló martalóc helyőrségek évek szerinti létszámát, vallási megosztottságát és zsoldját. A felsorolás nagy hibája, hogy nem nyújt összehasonlítást, mert nem közli az egyes

helyőrségek teljes létszámát. A hódoltsági terület török helyőrségei értékeléséhez szükséges és a könyv által nem említett adatokat pótoljuk saját adatgyűjtésünkben, és ez az összehasonlítás a következő képet nyújtja: az 1543 és 1632 közötti időben 98 helyőrséget tudunk pontosabban követni, ebből hat helyőrségben ezernél több, 38 helyőrségben száznál több és a fentmaradt 54 helyőrségben csupán 20—80 fő szolgált. Ez időben évente összesen kb. 22 000 fős zsoldoshaderő tartózkodott a fenti helyőrségekben, ezek közül 57 helyőrségben kb. 5000 fő szerb keresztény martalóc volt. Ezek a martalócok az egész hódoltsági terület török helyőrségei létszámának kb. egynegyedét tették ki.

A martalóccokon kívül jelentős aktivitást fejtettek ki a magyar hódoltságban a vlahok (vlasi, Walachen), akik nemcsak katonai csapatok, hanem mint telepestőmeg is feltűntek. Ezt az állattenyésztő népelemet, illetve csapatot nyugati források gyakran a martalóccokkal cserélik össze, pedig hadi jelentőségük lényegesen kisebb. A vlahok — tiszta szerb nevekkkel — a koppanyi szandzsák 1581. évi külön összeírásában szerepelnek megdöbbszentő nagy tömegben, a szandzsák 193 falujából 94 falut laktak. Tehát letelepedve, de dzsemaat egységekben éltek, vezetőik a „kenéz” címet viselték és timár javadalom birtokot élveztek Karád mellett. Ezek a somogyi vlahok, akiket a könyv nem is említ, nem martalócok voltak, hanem vojnikok. A vojnik szervezetet a XV. században Timurtas pasa, Rumeli bejlerbeje, először Boszniában szervezte meg. A vojnikok szolgálati telket kaptak, egy telekre 3—4 családfő telepedett, ezekből a telekülönítményekből évente, felváltva, egy férfi ment szolgálatra, a többiek gazdálkodtak (pásztorokodtak). Egy-egy telek élén a cseribasi, a dzsemaat élén a kenéz vagy vojvoda állott.

A martalóc szervezet 1721-ig állt fenn változatlan formában, ekkor szultáni rendelettel úgy szervezték át, hogy csak a területi rendészeti szerepüket hagyták meg, a várszolgálatot megszüntették. Rendészeti szerepük 1839-ig maradt fent. Azóta csak a róluk szóló délszláv, albán és görög népköltészetben és népi hagyományokban szerepelnek. A könyv felsorolja a martalóc névhez kapcsolódó város és falu-

neveket is: Müszellemovo (Bulgária), Azapi, Mrtovlosi, Martalosija (Bosznia) stb.

A könyv végén német nyelvű összefoglalás, valamint külön a felhasznált források és külön az irodalom jegyzékei találhatóak. Forrásai többségét egykorú török zsoldjegyzékek, szandzsák összeírások és a bitoli (Makedónia) kádik ítéletlevel-gyűjteményei alkotják. A szerző végül forrásai közül

26 iratot fényképmásolatban is közöl. Szerfölött érdekes ez a könyv nekünk, mivel a török szolgálatban állt keresztény katonai alakulatok, különösen a martalóc csapatok legnagyobb szabású történeti feldolgozását nyújtja s ez teljesen összefonódott a XV—XVII. századi magyar—török háborúkkal és sok, eddig még alig ismert adattal hívja fel figyelmünket.

Vass Előd

DENISZ DAVÜDOV:

OPÜT TEORII PARTIZANSZKAGO DEJSZTVIJA*

(Moszkva, Tipografija Szelivanovszkago, 1821., XV. 217 p.)

Azok között az emberek között, akiket a „Háború és Béke” című regényében Tolsztoj megörökített, ismételtén felbukkan Kutuzov körül három D-betűs személy: Deniszov, Dolohov és Davüdov.

Denisz Vasziljevics Davüdov (1784—1839) valóban létezett személyiség. Író volt: költői munkásságát nem kisebb ember méltatta, mint Belinszkij. Katonává vált, a szuvoorovi tradíció őrzője és továbbfejlesztője, Bagration adjutánsa 1807-ben, Drezda egyik elfoglalója 1813-ban. Dandártábornokként vonult nyugalomba 1832-ben és nem csupán Tolsztoj regényében, hanem a valóságban is, ténylegesen szervezője, végrehajtója, egyik vezetője és krónikása az 1812-es orosz partizánháborúnak. Erről vezetett hadműveleti naplóját 1860-ban, már halála után, adták ki először. Sőt, egy jelentős elméleti munkát is írt a partizánháborúk taktikájáról: *Opüt teorii partizanszkago dejstvija* címmel.

Ennek a könyvnek egy jeles példányát Budapesten az Országgyűlés Könyvtára őrzi (jelzete: B6/13 034). Becses könyv ez, két különös oknál fogva is. Az egyik az, hogy a kötetben a szerző saját kezű ajánlása olvasható. Szövege a következő:

„A kedves és hűséges barátnak, Fjodor Ivanovics Tolsztoj grófnak, a szerző, aki elmarad mögötte kedveségben, de hűségben nem.”

A másik ok: a könyv első fejezetében a szerző a partizánháború módsze-

rinek és taktikájának történelmi tökéletesedéséről ír, megemlítve itt Magyarországot is. Ez pedig a könyvet kétségkívül figyelemre méltó magyar vonatkozású hadtörténeti művé avatja. A mű tartalmilag is mindenképpen fontos. Különösen a marxizmus klaszszikusainak, elsősorban Engels hadászati tanulmányainak, valamint a szovjet katonai gondolkodók későbbi eredményeinek és a Nagy Honvédó Háború partizánstratégiájának a jobb megértéshez nyújt segítséget.

Jelen híradásunknak az a célja és indítéka, hogy hadtörténészeink figyelmét felhívja erre a hazánkra is vonatkozó és hazánkban őrzött mindenképpen igen ritka könyvre, amelynek ez a szóban forgó példánya — a kéziratossá ajánlás folytán — unikum is. Kézenfekvő a gondolat, hogy Lev Nikolajevics Tolsztoj, amikor Davüdov alakját megformálta a Háború és Béke c. regényében, talán éppen az Országgyűlési Könyvtár dedikált példányát használta fel forrásul, hiszen Fjodor Ivanovics Tolsztoj rokona volt. Ez a kedves gondolat sajnos nem lehet igaz a valóságban. A becses kötet, amelyre a könyvtár röviddel a felszabadulás után bukkant rá egy kis pesti antikváriumban és amelyet teljesen érintetlenül, körülvágás nélkül gondosan félbőrbe köttetett, ugyanis e sorok írója vágta fel, beköttetés után.

Beőthy Ottó

* A partizántevékenység elmélete és gyakorlata